

הסוללה האשורית בלכיש: הבטים צבאיים ולשוניים

Author(s): אפעל י'

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. 47 (תשמ"ד), pp. 333-348

Published by: [Historical Society of Israel](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70041903>

Accessed: 05/12/2011 12:44

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

הסוללה האשורית בלכיש: הבטים צבאיים ולשוניים

מאת ישראל אפעל

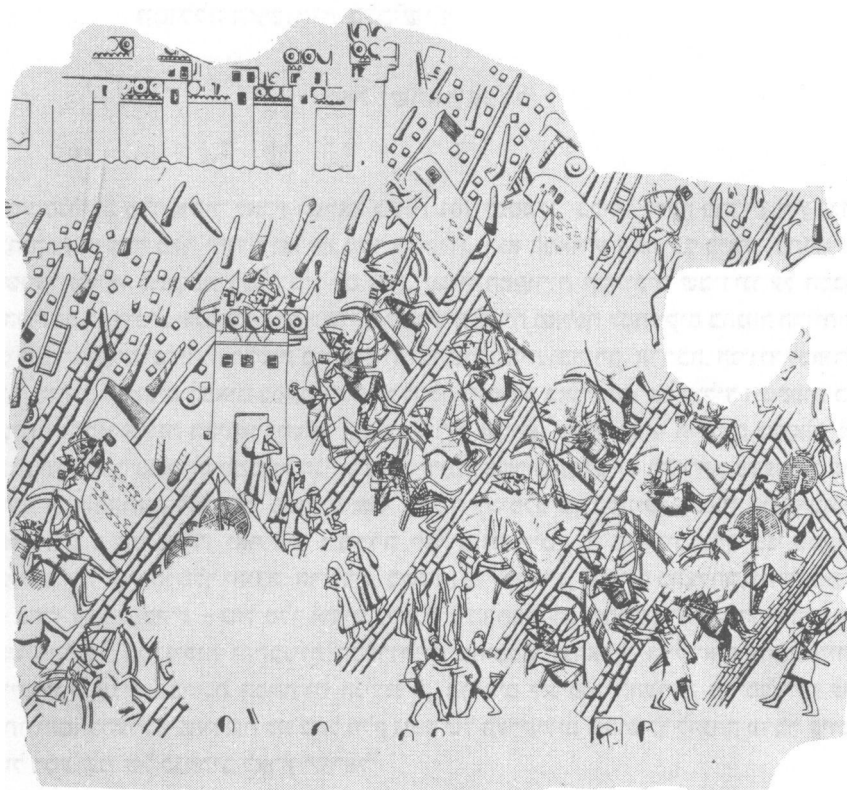
מסע סנחריב מלך אשור לארץ ישראל בשנת 701 לפסה"נ, בבואו לדכא מרד שפרץ נגדו בהנהגת חזקיהו מלך יהודה וצדקא מלך אשקלון, הוא המאורע המתועד ביותר בתולדות ישראל וארצו בתקופת המלוכה¹. עם זאת, מגוון המקורות הכתובים שבידינו על המסע והפרטים המרובים שנמסרו בהם עשויים לשמש תזכורת מאלפת למחזיקים בהנחה הרווחת, כי ריבוי פרטים ומקורות מביטח בהכרח תמונה אורגנית ובהירה. אדרבה, הניגוד לכאורה בין נתונים חשובים הבאים במקורות על מלחמת סנחריב בארץ ישראל הוליד השקפות כה שונות זו מזו אודות האינטרפרטציה ההיסטורית שלהם, עד שנמצאו חוקרים שנאשו מן הניסיון ליצור סינתזה ממכלול הנתונים שבידינו, אשר ניתן לצייר בעזרתה מסע אחד של סנחריב. ובהתאם לכך, הם סבורים שאי אפשר להימלט מן הקביעה (שאינן לה סימוכין מפורשים בשום מקור, ואף היא מעוררת קשיים חמורים), כי סנחריב ערך שני מסעות מלחמה נגד חזקיהו מלך יהודה: הראשון, בשנת 701 לפסה"נ, נסתיים בהצלחה, ואילו בשני – אחרי 689 לפסה"נ – נחל מלך אשור כישלון². ההתפתחות שחלה בדור האחרון במחקר השיטתי של הטכניקות והתבניות הספרותיות בהיסטוריוגרפיה המקראית והאשורית, ויישום הישגיה בבחינת המקורות הנידונים, תורמים לשיפור ההערכה ההיסטורית של נתניהם. בהערכה מחודשת כזו בטל חלק ניפר של השיקולים שהובילו להנחה בדבר קיומו של מסע שני של סנחריב לארץ ישראל³.

מן המקורות האשוריים והמקראיים עולה, שפעילותו של צבא סנחריב נגד יהודה אופיינה בכיבוש ערים רבות ללא התמודדות בקרב־שדה כלשהו. בכך משתלבת הלחימה במסע

1 D. D. Luckenbill, *The Annals of Sennacherib*, Chicago: המסע ראה: 1924, pp. 29–34, 68–70, 156; נ' נאמן, 'מסעות מלכי אשור ליהודה לאור תעודה אשורית חדשה', שנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום, ב' (תשל"ז), עמ' 163–180. על התבליט שבו מתואר הקרב על לכיש ראה להלן, הערה 6. המקורות המקראיים על מלחמת סנחריב ביהודה הם מלכים ב יח יג – יט לו; ישעיה פרקים לו–לז; דברי הימים ב לב א–כב; וראה גם מיכה א ח–טז; ישעיהו י כח–לב. מסורת שקלט הרודוטוס במצרים אודות מפתל סנחריב בפלוסיום שבמבואה המזרחי של מצרים ראה בחיבורו, ב, 141.

2 תמצית תוכנם של המקורות על מסע סנחריב ופירוט הדעות העיקריות בשאלת האינטרפרטציה ההיסטורית שלהם ראה: י' אפעל, 'סנחריב', אנציקלופדיה מקראית, ה, ירושלים תשכ"ח, טורים 1069–1065 (והספרות עד 1966 המנויה שם).

3 ניסיון ראשוני לבחינה שיטתית של מכלול המקורות וקביעת המסקנות החלופיות העולות מהם, בהתאם להעדפת מקור מסוים על פני אחרים, ראה: L. L. Honor, *Sennacherib's Invasion of Palestine*, New York 1926. בחינה ספרותית של המקורות המקראיים ראה: B. S. Childs, *Isaiah and the Assyrian Crisis*, London 1967. ההבטים ההיסטוריוגרפיים בתיאור המסע השלישי, הוא המסע לארץ ישראל, בכתובות סנחריב יידונו במאמר של פרופ' ח' תדמור, העתיד להתפרסם בקרוב ב'ציון'.

איור 1. חטיבה (Segment III) של תבליט הקרב על לכיש שנמצא בארמון סנחריב אשר בנינוה.
D. Ussishkin, *The Conquest of Lachish by Sennacherib*, Tel Aviv 1982, p. 82

התוקפים: על הסוללה, המתוארת על ידי המשטחים המשוּפעים, מתקדמים חיילים אשוריים וכרים לעבר חומת העיר. רוב החיילים הם קשתים המחפים על התקרבות הכרים ועל תפועולם. בקטע הסוללה שבקצה הימני נראים גם נושאי חנית ומגן (האם קטע זה מייצג את שלב ההסתערות, לאחר שנפרצה החומה?). בחטיבה זו נראים שני כרים בשלמותם ועוד שניים בחלקם. השמאלי שבין הכרים השלמים נוגע בחומה וקצהו (ה'איל') מופנה כנגד בסיס הגזוזטרה המהווה עמדת המתגוננים. בכל אחד משני הכרים השלמים מופעל קשת נגד מטרות שבחזיתו, בנוסף לקשתים העומדים מאחורי מכות המלחמה ומצדיק ומספקים חיפוי צמוד. על כל כר מוצב חייל הייצק מים (במצקת ענקית) על חזית המכונה, כדי למנוע התלקחות מחמת עשרות הלפידים הבורעים המושלכים עליה מן החומה.

המתגוננים: המתגוננים מיוצגים על ידי צוות של ארבעה לוחמים – קשת, קלע ושני זורקי אבנים – שבראש מגדל שבו קבוע שער קטן (ראוי להדגיש שהסוללה הנידונה במאמר זה לא נשפכה כנגד השער כי אם כנגד פינת החומה). על הדופן הקדמית של עמדת המתגוננים קבועים ארבעה מגינים עגולים. מן החומה נופלים לבנים (שנעקרו מחמת הקרקור) וכן לפידים בוערים ושברי סולמות. בראש התבליט מתואר קטע ארוך יחסית של החומה ובו מגדלים הדומים במבנם ובביצוריהם ל'מגדל השער'.

מחמת האופי הסינמטוגרפי של האמנות הפלסטית האשורית, נראים בתבליט גם פרטים שאינם נוגעים לעצם הקרב על העיר, אלא להתרחשויות שאירעו לאחר שנכבשה: גולים יוצאים מן השער כשהם נושאים 'כלי גולה'. באמצע למטה מוקעים שלושה אנשים (מתושבי העיר הכבושה?) על עמודים.

הנידון במציאות הצבאית ששררה בארץ ישראל מזה כמה דורות: העדיפות המוחלטת של צבא אשור על חילותיהן של הממלכות – הקטנות יחסית – במערב 'הסהר הפורה' לא הותרה להן סיכוי של הצלחה בקרב־שדה. משמעותה של השתתפות בקרב כזה היתה לגביהן מפלה ודאית ומיידית. לפיכך העדיפו שליטיהן להסתגר בערים מבוצרות, תוך שהם כופים על הצבא האימפריאלי להתמודד עמם בדרך הקשה והממושכת של לחימה על ערים וכיבושן⁴. העיר לכיש, שהיתה סמוכה לגבול פלשת, שימשה יעד מרכזי לחיל סנחריב במלחמתו ביהודה. גודלה (כשבעים וחמישה דונם), עוצמת ביצוריה והמתחם הגדול של 'ארמון המצודה' שבמרכזה (שטחו עלה על אחד עשר דונם), מלמדים על היותה מרכז מינהל ושלטיה, אולי השני בחשיבותו אחרי ירושלים⁵. בכיבושה היה משום אתגר, שלתוצאות השגתו נודעה משמעות שמעבר להצלחה הצבאית המקומית, ואף נשקפו לו השלכות מכריעות על מהלך המסע כולו.

בסיפור הנבואי המקראי מוזכרת מלחמתו של סנחריב על לכיש (מלכים ב יח יד, יז; ישעיהו לו ב ט; דברי הימים ב לו ט. ראה במיוחד דברי הימים שם: 'אחר זה שלח סנחריב מלך אשור עבדיו ירושלימה והוא על לכיש וכל ממשלתו עמו'), אך לא נמסר מה עלה בגורל העיר (למלחמת סנחריב בלכיש ובסביבתה השווה גם מיכה א י-טו).

לעומת זאת, במחקר האשורולוגיה, למן ראשיתו, ידועה עובדת כיבושה של לכיש בידי סנחריב, וזאת מן התבליט שנתגלה בשנת 1850 על קירות אחד האולמות המרכזיים (אולם XXXVI) בארמון סנחריב שנחשף בחפירות נינוה. בתבליט מפואר זה – מן המשוכללות שביצירות האמנות־הפלאסטית האשורית – מתואר הקרב על העיר לשלביה, ובכלל זה ההסתערות על העיר. כיבושה והוצאת גולים ומלקוח מתוכה והובלתם בפני סנחריב. בתבליט שולבה הכתובת: 'סנחריב, מלך התבל, מלך אשור, ישב על כסא־דָּוֹת ושלל לכיש עבר לפניו'⁶. ראוי לציין, כי באנאלים של סנחריב, שבהם בא תיאור ארוך של מסעו לארץ ישראל, ובכלל זה מלחמתו ביהודה, לא הוזכרו כלל כיבושה של לכיש ושהותו של מלך אשור בה⁷.

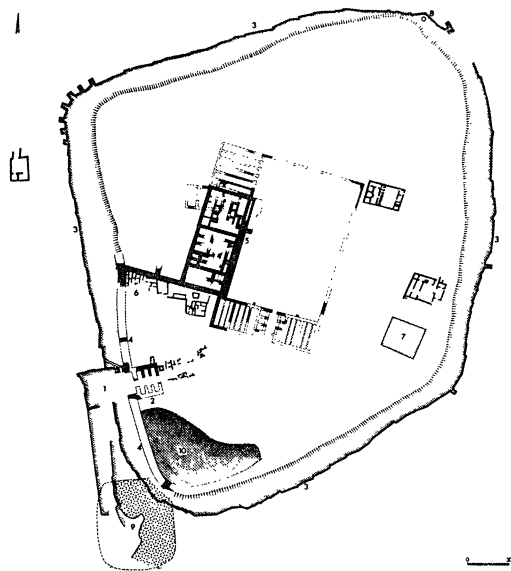
חפירות המשלחת הבריטית בתל לכיש בשנים 1932–1938 נפסקו עם הירצחו של ג'ל סטארקי, שעמד בראשן. קטיעתן קודם שהגיעו לעומק מתאים בשטח־מפתח בתל, בייחוד באיזור השער, הותרה מקום למחלוקת בין החוקרים בשאלת זיהויה של שכבת היישוב

4 על תופעה זו עיין: I. Eph'al, 'On Warfare and Military Control in the Ancient Near Eastern Empires: A Research Outline', in: H. Tadmor and M. Weinfeld (eds.), *History, Historiography and Interpretation*, Jerusalem 1983, pp. 91–94.

5 לתיאור לכיש בימי חזקיהו וסנחריב, לאור החפירות בה, ראה: D. Ussishkin, *The Conquest of Lachish by Sennacherib*, Tel Aviv 1982, pp. 19–58; 'ד' אוסישקין, 'לכיש בימי ממלכת יהודה – סיפור החפירות הארכיאולוגיות החדשות', קדמוניות, טו (תשמ"ב), עמ' 42–56.

6 תצלומים (מעשה ידי א' חי) ושרטוטים (מעשה ידי יהודית דקל) מפורטים ובקנה מידה גדול של התבליט הובאו אצל אוסישקין, כיבוש לכיש, שם, עמ' 73 ואילך. פרסומם במתכונת זו מאפשר עיון מדויק ואמין בפרטים שונים שבתבליט (שרטוט אחד מן התבליט מובא לעיל, עמ' 334).

7 הצעת הסבר לתופעה זו, לאור בחינת ההבטים ההיסטוריוגרפיים בכתובות סנחריב על המסע הנידון, תיפלל במאמרו של פרופ' ח' תדמור הנזכר לעיל, הערה 3.

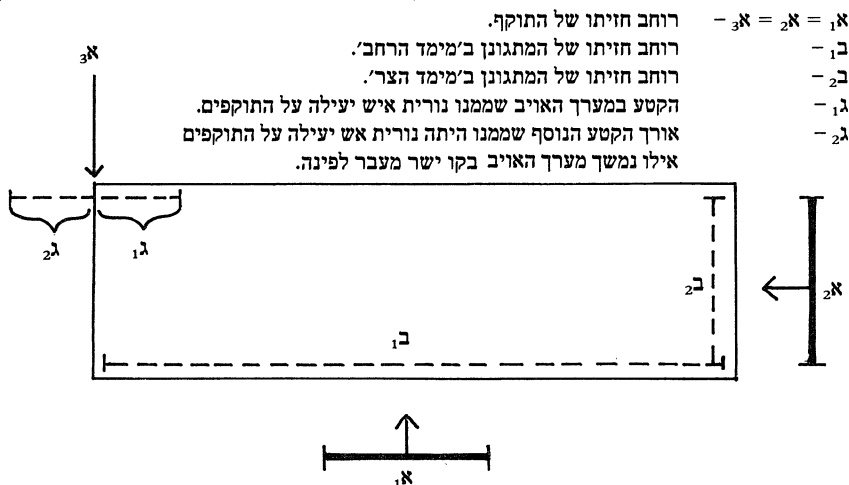

איור 2. תל לכיש והמבנים העיקריים בו (שכבות III-IV).

מתוך: D. Ussishkin, 'Excavations at Tel Lachish 1978-1983: Second Preliminary Report', *Tel-Aviv*, X (1983), p. 103

(1) השער החיצון; (2) השער הפנימי; (3) החומה החיצונית; (4) החומה הפנימית; (5) מתחם ארמון המצודה; (6) שטח S ובו בתים משכבה III; (7) 'הבור הגדול'; (8) באר; (9) סוללת המצור; (10) הסוללה ה'נגדית', הפנימית.

איור 3. יתרון 'ההתקפה במימד הצר' ויישומו בהתקפה על פינת חומה ישרת-זווית (תרשים סכימאטי)

שנהרסה במסע סנחריב. במהלך החפירות בתל, מטעם אוניברסיטת תל-אביב והחברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה, הנערכות בראשותו של ד' אוסישקין משנת 1973 ואילך, התברר כי היישוב אשר נכבש בידי צבא אשור בשנת 701 לפסה"נ ונחרב חורבן גמור הוא היישוב המהווה את שכבה III. בהתאם לכך, ניתן לקשור שרידים של כלי נשק (ראשי חץ, אבני קלע וקשקשי שריון) שנתגלו על פני שכבה זו לקרב על העיר בשנת 701 לפסה"נ⁸. הכרת הטכניקה של הלחימה על ביצורים בתקופת מלכויות ישראל ויהודה התבססה עד כה על אינטרפרטציה של המקורות הכתובים ושל תיאורים בתבליטים ובתמושיטים⁹. בחפירות שנערכו בקיץ 1983 בפינה הדרומית-מערבית של תל לכיש נתגלו חלקים של סוללה חיצונית, של חומת העיר ושל סוללה 'נגדית', מפנים החומה, הקשורים לקרב שבו הוכרעה העיר בידי צבא סנחריב¹⁰. בממצאים הארכיאולוגיים הללו נוסף מימד חדש, מוחשי, למחקר של טכניקת הלחימה הקדומה. שילובם עם הנתונים שהיו ידועים עד כה ממחיש, אולי לראשונה, היבטים שונים של המציאות הצבאית, במיוחד של דרכי הלחימה על ערים בתקופה הנידונה, ומקדם את הבנת משמעותם של מונחים טכניים ושל פרטים שונים באמנות הפלאסטית המצויים במקורות הידועים. להלן יפורטו כמה עניינים טכניים ולשוניים שנתחדשו, או שנתחדדה ראייתם, בעקבות החפירות האחרונות בתל לכיש.

א. מקום הפריצה

מן המוסכמות בתיאוריה ובעשייה הצבאית, כי ההגנה היא צורת לחימה חזקה מן ההתקפה¹¹. היינו, בתנאים של שיוויון כוחות טובים סיכויי ההצלחה של המתגונן – הנשען על מכשולים, בין טבעיים ובין מלאכותיים – מסיכויי התוקף. כיוון שההתגברות על מכשולים מצריכה שיעור מסוים של מאמץ, חייב התוקף להפעיל כוח גדול מזה של המתגונן בבואו להכניע את זה האחרון. במיוחד אמורים הדברים כאשר ההתקפה נערכת בחזית רחבה וכאשר למתגונן גם יתרון קרקעי. אחת הדרכים שבהן יכול התוקף לצמצם את היתרון המוקנה למתגונן מעצם צורת הלחימה היא ה'התקפה במימד הצר': כיוון שבעת הלחימה בשיטה זו חלק מכוחו של המתגונן אינו יכול להגיע לכלל מגע עם החילות התוקפים, בשל מיקומו, תיערך ההתמודדות

8 לסיכום הממצאים ותולדות המחקר הארכיאולוגי בהקשר לכיבוש לכיש בידי סנחריב עיין אוסישקין, לעיל, הערה 5.

9 ראה: י' ידין, תורת המלחמה בארצות המקרא לאור הממצאים הארכיאולוגיים, רמת-גן תשכ"ג, בייחוד עמ' 26–32, 293–297, 306–404; ר' דה'ו, חיי יום-יום בישראל בתקופת המקרא, א, תל-אביב 1969, עמ' 249–251.

10 דו"ח ראשוני על החפירות בפינה הדרומית-מערבית של התל, כולל פירוט הממצא, ראה: D. Ussishkin, *Tel Aviv*, X (1983), pp. 137–146. לתמונה הצבאית של הקרב על לכיש, כפי שנצטיירה לפני החפירות האחרונות בקטע זה של החומה ראה: אוסישקין, כיבוש לכיש (לעיל, הערה 5).

11 היגד זה מנוסח על פי קלאוזביץ. על התיאוריה של היחס בין ההתקפה וההגנה, במיוחד בתחום הטקטיקה, שבו מתמקד מאמר זה, ראה: C. von Clausewitz, *On War*, translated by J. J. Graham; New and Revised Edition (ed. F. N. Maude), London 1908, vol. II, Book VI, Chaps. I–II (pp. 133–142).

בקורה מגע בכוחות שווים, ולעתים אף יִהְיֶה התוקף מעדיפות (אם המתגונן ערוך בעיקר כלפי החזית בעוד שהתוקף פועל במימד הצר במלוא כוח המחץ שלו: ראה איור 3). העיקרון הגיאומטרי המונח ביסוד ה'התקפה במימד הצר' יָשִׁים במיוחד בתחום ביצורי הערים והלחימה עליהם. בלחימה זו, שהיא סטאטית מעיקרה, פוחתת חשיבותם של כושר התמרון, של רוח הגייסות ואפילו של מיומנותם בקרב־מגע. יחסי הכוחות הפיסיים, היינו מספרי הלוחמים וכמויות כלי־מלחמתם וסוגיהם, הם גורם מכריע בקביעת תוצאות הקרב¹². הסוללה האשורית שנחשפה בלכיש היא דוגמה מובהקת ליישום העיקרון הנידון בלחימה על עיר המוקפת חומה חזקה: תקיפת לכיש בפינתה – שלמִתְאָרָה צורת זווית כמעט ישרה – אינה, בעצם, אלא נגזרת של 'התקפה במימד הצר'. מיקומה וכיוונה איפשרו לתוקפים להתקרב אל החומה ולפרצה מול התנגדות של מחצית ממספר הלוחמים שהיה צפוי לו הותקפה החומה בקטעים אחרים.

ב. האש

בתבליט הקרב על לכיש, שנמצא בארמון סנחריב בנינוה, נראים הקשָׁתִים והקִלְעִים של צבא אשור כשהם ניצבים על הסוללה (על המשטח המשופע) ומאחוריה (על המשטח האופקי) ויורים אל החומה. ככל שהתקרבה הסוללה אל החומה (על שיטת שפיכתן של הסוללות וקידומן אל החומה עיין להלן, עמ' 340), התרחב שטחו של בסיס־האש של חיל אשור וגדל מספר היורים שניתן להציב עליו. אם נזכר שהמגינים היו מסוגלים לירות ביעילות על אויביהם שמתחת לחומה כשהם עומדים בשורה אחת בלבד, שכן מן האחרים נבצר לירות משום שהחומה הסתירה מעיניהם את מטרותיהם, נמצא ששיתוק אֶשֶׁם של המגינים נעשה בתנאים של עדיפות מספרית אשורית מוחלטת.

באשר לטכניקה של ייצור האש ראוי להפנות את תשומת הלב לנקודות הבאות:

(א) בכל קטעי התבליט מתוארים קשתי הצבא האשורי כשהם ניצבים לפני הקלעים, היינו קרוב יותר לחומה. קביעת הטווח היעיל של הקשתות שהופעלו בידי שני הצדדים בקרב על לכיש והשאלה אם היתה לאחד מהם עדיפות בולטת בתחום זה תלויות במכלול גורמים שעדיין לא נבדקו די־הצורך, כגון סוגי הקשתות (מן התבליט ברור ששני הצדדים השתמשו בקשתות מורכבות, אולם לא ידועות תכונותיהן הספציפיות ולא ברור אם נבדלו אלו מאלו בכושר ביצוֹן) וסוגי החיצים (שכושר חדירתם תלוי במשקלם, בצורתם ובחומר שממנו נעשו). לעומת זאת, ניתן לומר בוודאות שלא ניכר הבדל של ממש בטווח אכני־הקלע, שהטכניקה של זריקתן אחידה ואינה תלויה בגורמים טכנולוגיים מורכבים. מנתונים שונים בכתובת של נבוכדנאצר מלך בבל ובספרות יוון ורומי מסתבר שהטווח היעיל של קלעים מיומנים עלה על זה של הקשתים¹³. שיטת הצבתם של הקשתים והקלעים המתוארת בתבליט

12 על היסודות הגיאומטריים בלחימה, ובמיוחד בביצורים ובלחימה עליהם, עיין: קלאוזוביץ, שם, כרך א, ספר ג, פרק טו, עמ' 222–224.

13 על טווח הקשת, לפי נתונים מן הספרות הקלאסית, עיין: W. Mcleod, 'The Range of the Ancient Bow', *Phoenix*, XIX (1965), pp. 1–14; XXVI (1972), pp. 78–82. ליחס שבין הטווחים היעילים

מתבארת אפוא בכך, שבעוד שירייה בקשת בזווית תלולה מאוד אינה כרוכה במאמץ מיוחד, הרי קשה לשחרר אבן מכף קלע בזווית תלולה, ומעל זווית מסוימת הדבר בלתי־אפשרי, בשל קרבת־יתר אל החומה. מאידך גיסא, הצבת הקלעים מאחורי הקשתים לא מנעה מהם מלפגוע בעומדים על החומה.

ראוי לציין, כי בעוד שבשטח הסוללה האשורית שנחפר נמצאו 192 ראשי חץ, מתוכם 157 בקטע שאורכו עשרה מטר שבו נוגעת הסוללה בחומה, נמצאו רק שתי אבני קלע (מסותות) בשטח כולו¹⁴. ההבדל הבולט בין המספרים הללו יסתבר אם נשער שהקלעים הופעלו בעיקר בשעת בניית הסוללה, כאשר עדיין לא ניתן להפעיל בסיס־אש חזק מעל גבי הסוללה עצמה. אבני הקלע, שנורו בשלב ממושך זה והתדרדרו לאחר שפגעו בחומה, נפלו לרגליה ונקברו תחת סוללת המצור ובתוכה תוך כדי שפיכתה. לעומת זאת, ראשי החץ שנמצאו על פני ציפוי הסוללה נורו בשלב מאוחר יותר, בעיקר בשעת החיפוי על העלאת הכרים ועל הפעלתם (ראה להלן).

אם נכונה סברתנו זו, כי אז יש להפריד – מבחינה פונקציונאלית וכרונולוגית – בין תיאורי הפעלתם של הקרים (בחיפוי קרוב של הקשתים שעל גבי הסוללה) מחד גיסא, ושל הקלעים והקשתים שבמישור האופקי מאידך גיסא, בתבליט הקרב על לכיש. ההכרה כי לתבליט זה אופי סינמאטוגרפי מובהק היא מן המוסכמות בקרב החוקרים¹⁵, ובהתאם לכך ניתן להבחין בו חטיבות (segments) במינוחו של אוסישקין) אחדות, המתארות שלבים שונים בקרב על לכיש, שהבדיליו ביניהם ימים ואולי שבועות¹⁶. מאבחנתנו שלעיל עולה, שיש להפריד את החטיבה השמאלית – היינו זו המתארת את הקלעים והקשתים העומדים על המשטח האופקי (Segment I) – משתי החטיבות שלידה (Segments II–III): בעוד שהחטיבה הראשונה מתייחסת לשלב שפיכת הסוללה, מתארות השתיים האחרות את שלב הקרקור וההסתערות. (ב) ההשלכות הבליסטיות המדויקות של הפרשי הגובה בין היורים שעל החומה ובין היורים שעל גבי הסוללה תלויות במידה רבה בתשובות לשאלות שהוצגו לעיל וכן בהערכת גובה החומה. אולם, למרות שאין בידינו נתונים ברורים בתחום זה, אין ספק שהפרש הגובה הקנה למגינים יתרון משמעותי באשר לטווח הירי (מכל מקום, ראוי לציין שגובה סוללת האשורים בלכיש היה כעשרים מטר, וכי החומה התנשאה מעל הסוללה לגובה כמה מטרים

של הקשת והקלע עיין שם, עמ' 14, הערה 39 (ושם מראי מקום). מכתובת של נבוכדנאצר שנמצאה בעיר בבל עולה שהטווח (מסתבר המקסימאלי) של הקשת בימיו היה קצר מ־490 אמה, שהן 240–270 מטר (החישוב המדויק תלוי בקביעת אורך האמה הבבלית המוזכרת בכתובת זו); ראה: S. Langdon, *Die Neubabylonischen Königsinschriften*, Leipzig 1912, p. 138, viii 42–51.

ראה: אוסישקין (לעיל, הערה 10), עמ' 141.

14 לאבחנת תופעה זו באמנות הפלאסטית של מסופוטמיה ראה: E. Unger, 'Kienematographische Erzählungsform in der altorientalischen Relief- und Rundplastik', *Aus fünf Jahrtausenden morgenländischer Kultur (Festschrift Max Freiherrn von Oppenheim=Archiv für Orientforschung, Beiheft 1)*, Berlin 1933, pp. 127–133.

15 אוסישקין מבחין שמונה חטיבות (Segments I–VIII) בתבליט. סימונו להלן הוא לפי שיטתו. ראה: אוסישקין, כיבוש לכיש (לעיל, הערה 5).

נוספים, שכאמור איננו יודעים את שיעורם המדויק). הדגמה של תופעה זו ניתן למצוא בתבליט באשר לקולעי האבנים: באגף השמאלי (המערבי) של החומה מרובים יחסית הקלעים, היורים לעבר חיילים אשורים הניצבים במרחק־מה מן החומה (לא על הסוללה). לעומת זאת, במגדל שבחזית החומה המותקפת, מול הסוללה האשורית, נראים קלע, קשת ושני זורקי אבנים. (ברור שבעמדה זו היו במציאות יותר מארבעה לוחמים. מספרם המועט בתבליט נובע מאילוצים אמנותיים; אולם, נראה שהרכבם אכן משקף את היחס המספרי בין סוגי היורים במציאות). מיעוט הקלעים בעמדה זו מסתבר בכך שלמרות יתרון הטווח שנודע להם, לא היה כדאי להפעילם במספרים גדולים משום שהקלע זקוק למרחב סביבו כדי שיוכל להניף את הקלע ולסובכו מבלי לפגוע בעומדים לידו. ריבוי קלעים בבסיס־האש שבגיזרה המותקפת היה מצמצם את מספר המגינים עליה, שכאמור, היה קטן מלכתחילה לעומת מספר היורים שבצבא אשור שניצבו מולו. מאידך גיסא, הפרש הגובה הקנה כוח מחץ לאבנים שנוזקו בידיים מעל החומה. הללו היו יעילות כלפי התוקפים הקרובים אל החומה. כנגד המרוחקים יותר נאלצו להשתמש בקשתות ובקלעים. מובן מאליה שאיננו רואים בתבליט חיילים אשורים הקולעים אבנים בידיהם.

ג. הבקעת החומה: פעולות התוקפים והמתגוננים

בהבקעה לתוך עיר דרך החומה¹⁷ ניתן להבחין – מבחינה פונקציונאלית וכתרונולוגית – שלושה שלבים: (1) שפיכת סוללה עד החומה; (2) קירוב מכונות־המצור (הקרים) אל החומה, קרקורה ופריצתה; (3) חדירת לוחמים דרך הפירצה והתפרסותם בתוך העיר. בדיון שלהלן יפורטו שלבים אלה תוך תשומת־לב לסדר הכוחות, לפעולות ולנסיבות שאפיינו כל אחד מהם.

1. שלב ההכנה: שפיכת הסוללה

צבירתן של כמויות החומרים הגדולות שנדרשו בשביל הסוללה בתוך זמן קצר חייבה כוח אדם רב (אפשר בלתי מיומן) וארגון מעולה של הפעלתו¹⁸. כיוון שהסבלים היו מרובים ובלתי

17 דרך זו היא אחת מחמש הדרכים שבהן נכבשה עיר: (א) חדירה מעל החומה; (ב) הבקעתה; (ג) חתירה מתחתיה; (ד) מצור; (ה) תחבולה (ידין, המלחמה [לעיל, הערה 9], עמ' 26–27). דרכים א–ב הן המהירות ביותר. בהיסטוריוגרפיה האשורית על מלחמת סנחריב ביהודה נקשרו כיבוש לכיש (על פי התבליט) לדרך ב, וכיבוש ערי המבצר של ממלכת יהודה לדרכים א–ג, ואילו מלחמתו על ירושלים נכרכה בדרך ד בלבד, משמע בפעולה ממושכת: ראה: לקנביל [לעיל, הערה 1], עמ' 32–33, 70, 156.

18 תבליט מימי סנחריב שבו נראים סבלים הנושאים על שכמיהם אדמה, לבנים ואבנים וצוברים אותן לערמות, ראה: A. Paterson, *Assyrian Sculptures, Palace of Sennacherib*, The Hague 1915, Plates 32–35.

כדי להמחיש את היקף המשימה והמאמץ שנדרש לביצועה, נביא מספרים אחרים, המיוסדים על נתונים משוערים, אך לא רחוקים מן המציאות:

– משקל החומרים שהושקעו בסוללה 25,000 טון (על ממדי הסוללה ראה: אוסישקין [לעיל, הערה 10], עמ' 138–141).

– תפוקתו של סבל בשעה: שלושה סבלים של 15 ק"ג כל אחד, היינו 45 ק"ג, לאורך 300 מטר.

מוגנים – שהרי אי־אפשר להחזיק מגן בשעת נשיאת סלים ואבנים, ובעבודה כזו קשה להתנועע כשהגוף מוגן בשריון – סביר שבשפיכת הסוללה בלילה, בחסות החשיכה, ניתן להקטין באופן משמעותי את סיכויי היפגעותם מאש המגינים. עם זאת, ברור שבנסיבות של דוחק זמן לא ניתן לוותר על עבודה גם בשעות היום, עם חיפוי. ככל שקרבה הסוללה אל החומה גבר הצורך בחיפוי.

מחפירת הסוללה האשורית בלכיש התברר שעיקרה היה של אבנים. רבבות האבנים שהוטלו ללא סדר זו על גבי זו, שימשו תשתית קשה ובעלת כושר נשיאה גבוה שניתן להקימה במהירות (להבדיל מסוללת עפר ללא אבנים, שייצובה והידוקה מצריכים עמל רב, הכולל אולי שפיכת מים, וממושך. ראוי לזכור שסוללות מצור לא נדרשו להבטיח יציבות למבני קבע, כפי שנדרש מסוללות שעליהן הושתתו חומות ובניינים. הן לא נועדו אלא לשמש כבש למכונות המצור ולרגלים שהשתמשו בהן במשך זמן מוגבל בלבד. לצורך זה הספיקה תשתית האבנים השפוכות). על האבנים נשפכה שכבה שעוביה מטר בקירוב של אדמה שנכבשה, ובכך היתה הסוללה למשטח שניתן להילחם מעליו ולקדם עליו מכונות וחיילים¹⁹.

לבנייתה של סוללת מצור יוחדו באכדית שני מונחים המציינים פעולות הנבדלות זו מזו מבחינה טכנית: (א) צבירת אדמה (ואבנים) וערומם (כשהם עדיין פריכים), *ep(i)ri šapāku*²⁰ (השווה המונח המקביל הבא בתיאור התקדמותו של צבא בבל, שאין בפניו מכשול: 'והוא לכל מבצר ישחק, ויצפר עפר וילכדה', חבקוק א י. המונח 'צבר עפר' משמש בכתוב יחידאי זה לציון כל תהליך שפיכת הסוללה, ובעצם לכלל תהליך הפריצה דרך החומה). (ב) כבישתם על ידי דריכה, *arammu šukbusu*²¹ (הפעל המקביל בעברית, 'כבש', קרוב מבחינה סמנטית אל 'דרך', 'סלל'). הסופרים האשוריים, בכתבם על פעולות מצור, הסתפקו בדרך כלל באחד משני הביטויים הללו²², אבל יש שצירפו את שניהם ביצירתו

– 1,000 סבלים העבירו איפוא 45 טון חומרים בשעה.

– להעברת 25,000 טון נדרשו איפוא (25,000:45 = 555 שעות עבודה, שהן (= 555:24) כ־23 יממות של עבודה רצופה במשמרות של 1000 סבל כל אחת.

– אם נאמר שמשמרת עבודה נמשכה עשר שעות, נמצא שלביצוע העבודה לפי המפרט שלעיל נדרשו 2,400 סבל ביממה.

– על הנ"ל יש להוסיף, כמובן, מלקטי אבנים, ממלאי סלים וכיו"ב.

לאור המספרים הללו, יש מקום לתהות אם הסבלים שהועסקו בשפיכת הסוללה על לכיש נכללו בצבא אשור, או שמא היו אלה שבויים מיהודה ומפלשת שנתפסו במהלך מסעו של סנחריב.

19 חופרי לכיש הבחינו שציפוי האבנים בסוללת האשורים אינו של עפר כבוש סתם, כי אם של תערובת סיד וחול, שנועדה להגביר את לכידותה של הסוללה; ראה אוסישקין, כיבוש לכיש (לעיל, הערה 5), עמ' 52–53.

20 עיין: *The Assyrian Dictionary of the University of Chicago (=CAD)*, vol. E, p. 187, esp. *eperu*, 2; השווה כיו"ב הביטוי 'צבר מליתא', שבו נמסר בתרגום הארמי הביטוי המקראי 'שפך סוללה'.

21 עיין: *CAD*, vol. A/II, p. 227, *arammu*; vol. K, p. 11, *kabāsu* 7c. (כל המובאות ניאראשוריות). למשל, לקנביל (לעיל, הערה 1), עמ' 63, 11–10 v *ina mašpak epiri u qurrub šupē zūk šēpē*.

22 *išbatu āla* 'הם [חיילי סנחריב מלך אשור] לכדו את העיר עלידי שפיכת עפר, קירוב קרים (ו)התקפת חיל רגלים'; שם, עמ' 32, 21–23 *ina šukbus aramme u qitrub šupē miṭṭuš zūk šēpē pilši*.

שאופין ספרותי מליצי מובהק. השווה 'המכתב לאל' של אסרחדון, טור א, שורה 37: *arammu ina šipik epi iššē u abnē maršiš paškiš [uškabis]* 'כבשתי' סוללה על ידי שפיכת עפר, עצים ואבנים תוך התאמצות ויגיעה²³.

הביטוי המקראי 'שפך סוללה' הוא איפוא ביטוי מורכב, הממזג בתוכו רכיבים משני המונחים הטכניים האכדיים: 'שפך' מקביל לפעל שבביטוי *ep(i)ri šapāku*; ואילו 'סוללה' מציין את המוצר המוגמר של הפעל אשר בביטוי *arammu šukbusu*.

העיון בסוללות המצור מביאנו לתהות על יעודן של החלקלקות, שהיו חלק אורגאני של חומות הערים בארץ ישראל בתקופת הברזל ב'; שכן ברור, כי בהכללת החלקלקות בתוך סוללות המצור זכו התוקפים במי לוי מוצק מן המוכן ונחסך מהם עמל רב. אם נכונה השקפת ידיו, כי יעוד החלקלקות היה הגנתי אופראטיבי, היינו שנועדו להגן על תחתית החומות מפני קרקור וחדירה דרכן לתוך העיר²⁴, יש מקום לבחון כיצד נמצא השילוב האופטימאלי בין האינטרסים המנוגדים הכרוכים בהגנה על חלקי החומה השונים: מניעת האויב מפריצת החומה בתחתיתה, מחד גיסא; ומאידך גיסא, חיובו לשפוך סוללה, תחת אש, תוך השקעת כמות מקסימאלית של חומרים ועבודה, כדי לפעול נגד חלקה העליון של החומה (בתבליטים האשוריים נראים הפרים כשהם מכוונים אל מרומי החומה, אל תחתית עמדותיהם של המגינים). ניתן להשיג שילוב אינטרסים כזה על ידי בניית חלקלקה שזווית שיפועה גבוהה עד שלא ניתן להעלות עליה מכוונות וחיילים ללא מיתון השיפוע על ידי שפיכת סוללת מצור. לעומת זאת, אם נניח שהחלקלקות נבנו בראש וראשונה בשל צרכים הנדסיים סטאטיים, ולא דווקא צבאיים – כדי למנוע הסחפות הקרקע בבסיסי החומות²⁵ – יהיה עלינו לומר שחיוניות החלקלקות היתה כה רבה עד שנבנו למרות הידיעה שאויב יעשה בהן שימוש בבנותו סוללה כנגד חומת העיר.

כדי למנוע החלקתם של הפרים ושקיעתם, ובמיוחד כדי לעגנם – מחמת הזעזועים שספגו בשל טלטולי האיל ומכותיו בחומה – שוקעו קורות וענפים בציפוי הסוללה, לשם הגדלת היציבות. בתיאור מלחמתו של אסרחדון נגד מלך שפרין נמסר שהיו גם עצים בסוללה ששפך חיל אשור על העיר אפם, וכי הנצורים ניסו להציתם²⁶. רמז לאותה תופעה ניתן למצוא

niksi u kalbannāte alme akšud, 'הקפתי ולכדתי (את ערי חזקיהו מלך יהודה) על ידי כבישת

סוללות, קירוב קרים, התקפת חיל רגלים, מנהרות, פרצים ומכוונות-מצור (מסוג *kalbanātu*).

R. Borger, *Die Inschriften Asarhaddons, Königs von Assyrien*, Graz 1956, p. 104. להשלמת

הפועל בתיבה האחרונה השווה בורגר שם, *2 ii arammu ša muḥḥi Uppume āl šarrutišu*.

uškabisu

עייני: Y. Yadin, 'Hyksos Fortifications and the Battering-ram', *Bulletin of the American*

Schools of Oriental Research, CXXXVII (1955), pp. 23–32; וכן ידין, המלחמה (לעיל, הערה 9),

עמ' 100.

25 ז' הרצוג, 'תכנון היישוב והביצורים בתקופת הברזל', בתוך: א' קמפינסקי ואחרים (עורכים),

האדריכלות הקדומה של ארץ-ישראל [בדפוס].

26 בורגר (לעיל, הערה 23), עמ' 104 i 37. כאמור, בהמשך הכתוב מסופר שהנצורים היוו נפט (*napṭu*) על

הסוללה והציתוה. אולם, מכוח נס שחולל האל מרדוך השתנה כיוון הרוח והאש אחזה בחומת העיר

ושרפה אותה לאפר (*dūtalliš*), שם, *3 ii 7–7*. דומה שאין מדובר כאן בניסיון להצית את הכרים של צבא

בתיאור שלב הפתיחה של הקרב על ירושלים: 'כי כה אמר ה' צבאות: כרתו עצה²⁷ ושפכו על ירושלים סללה...' (ירמיהו ו'ו); וכך אף בחוק שבדברים כ יט-כ (שמקובל בחקר המקרא, כי נוסח סמוך לסוף התקופה האשורית): 'כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתפשה, לא תשחית את עצה לנדה עליו גרון, כי ממנו תאכל ואתו לא תכרת, כי האדם עץ השדה לבוא מפניך במצור. רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא אתו תשחית וכרת, ובנית מצור על העיר אשר היא עשה עמך מלחמה עד רדתה'²⁸.

אשור: במשך כל שעות היום ננקטו צעדים להגנה עליהם מפני אש (לפי התבליט על קרב לכיש [לעיל, עמ' 334]), נמצא בכל כר חייל שתפקידו היה לשפוך מים על הכר מחמת הלפידים הבורחים הרבים שהושלכו עליו מעל החומה), ונראה שהורחקו מן החומה בשעות החשיכה, עיין להלן, עמ' 345. סביר יותר שניסו להצית את חלקי העץ ששוקעו בסוללה כדי להקשות על קידום הכרים ותפעולם. חלקי העץ שנשרפו בחומה הם אל'נכון מתקני ההגנה, כעין גוזזטראות שבראש החומה, שידיו מזהה אותם עם המונח המקראי 'חשבונות מחשבת חושב'. ראה: ידן, המלחמה (לעיל, הערה 9), עמ' 313-314, 377, 391.

27 רש"י: 'לא מפיק ה"א והוא לשון עץ, שאין לשון כריתתה נופל על העצה; ועצה האמור כאן לשון הרבה עצים, כמו דגה, לשון דגים הרבה'.

28 האיסור לכרות עצי פרי בשעת המצור על עיר עומד בניגוד לנוהג השחתתם של מטעים בארץ אויב, ככוונה לגרום לה נזק כלכלי שאינו ניתן לתיקון אלא לאחר שנים (לנסיבות הנוהג הזה ולדוגמאות מן המזרח הקדום עיין אפעל [לעיל, הערה 4], עמ' 97. לדוגמאות מתקופות מאוחרות יותר ראה S. R. Driver, *Deuteronomy*, Edinburgh 1902, p. 240).

רוב הפרשנים, קדמונים כחדשים, שדגנו בדברים כ יט, מבארים את תיבת 'כי' שבביטוי 'כי ממנו תאכל' בהוראת 'מפני ש...', ובהתאם לכך רואים בביטוי זה הסבר לאיסור, היינו כריתת העצים תזיק לצרים לפי שתמנע מהם אכילת הפרי, אם במהלך המצור ואם לאחר שתיפול העיר בידיהם.

תפיסה פרשנית זו מעוררת קשיים: (א) ציון התועלת הצפויה לנמנע מכריתת העצים לא בא בכתוב הנידון בבחינת עצה טובה (מעין 'נצר תאנה יאכל פריה', משלי כו יח), שהשיקול אם לקבלה או לדחותה מסור בידי כל אדם, אלא במסגרת איסור שניסוחו מוחלט. כאשר השימוש בעץ הנכרת לצרכי מצור ייראה עדיף על התועלת הצפויה מאכילת פרי (למצב קיצוני מעין זה השווה קריאתו של ריצ'רד השלישי - 'A horse! A horse! My kingdom for a horse!' - במחזהו של שיקספיר) ייעלם תוקפו של הנימוק התועלתני שבחוק הנידון. (ב) כלל יסודי בתורת החקיקה הוא שתחולתו של חוק היא אופטימאלית וכי צמצומה נעשה על ידי קביעת הסתייגויות בנוסחו. איסור כריתתם של עצי פרי במצור על עיר בכתוב הנידון מעלה שהוא תקף גם בנסיבות שברור כי הנימוק התועלתני - 'כי ממנו תאכל' - אינו יפה לגביהן. כך, למשל, יש לזכור שלא כל מצור על עיר מסתיים בכיבוש (השווה, למשל, מלכים ב ג כה-כו); וכיבוש של עיר אינו גורר בהכרח התיישבות המנצחים בה או בקרבת מטעיה, ובמיוחד נכון הדבר כשמדובר בעיר רחוקה (השווה דברים כ יט-כ).

נוכח הקשיים הללו יש מקום לפקפק אם אמנם מכון הביטוי 'כי ממנו תאכל' התועלת החומרית הצפויה מהימנעות מכריתתם של עצי פרי לצורכי מצור, ולבקש לו משמעות אחרת. כידוע, אחת המשמעותות של המלה 'כי' במקרא היא 'כי אם, אלא' (עיין א' אבן-שושן, קונקורדנציה חדשה לתורה, נביאים וכתובים, ירושלים 1977-1980, ערך 'כי', מרבית המובאות - לא כולן! - שמספריהן F. Brown, S. R. Driver, C. A. Briggs, *Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, Oxford 1907, p. 474 e 3 כי הוא איפוא: 'לא תשחית את עצה לנדה עליו גרון, כי (=כי אם, אלא) ממנו תאכל (=אבל) אתו לא תכרת'. לפי גישה זו הפסיקה 'כי ממנו תאכל ואתו לא תכרת' לא באה אלא לפרט את 'לא תשחית את עצה לנדה עליו גרון' שלפניה; ויש לומר איפוא, כי טעמו של איסור כריתתם של העצים כלל לא פורש בחוק (בדומה למה שמצינו בחוקים אחרים, כגון שילוח הקן, דברים כב ו-י; ואיסור בישולו של גדי בחלב אמו, שמות כג יט; לד כ; דברים יד כא). אגב, אם בבניית מצור עסקינן, ראוי לציין כי מכל עצי הפרי

עם התקרבות הסוללה אל חומת העיר נשלם שלב ההכנה החיוני לקידום מכונות הפריצה. במקרים רבים בישר סיומו של שלב זה את נפילתן הקרובה של הערים המותקפות. בשלב זה נצטווה ירמיהו בדבר האלוהים על המעשה הסמלי של קניית שדה חנמאל אשר בענתות. פליאתו של הנביא על הצו ועיתויו מהדהדת בדבריו: 'הנה הסללות באו העיר ללכדה והעיר נתנה ביד הכשדים הנלחמים עליה, מפני החרב והרעב והדבר, ואשר דברת היה, והנך ראה²⁹. ואתה אמרת אלי, ה' אלהים: קנה לך השדה בכסף והעד עדים; והעיר נתנה ביד הכשדים' (ירמיהו לב כד-כה).

2. קירוב הכרים אל החומה, קרקורה ופריצתה

דומה שכושר עמידתן של חומות בפני הכרים לא נבע מקשיות החומרים שמהם היו בנויות, כי אם מעוביין. להב המתכת של איל המצור המוטח בכוח בלבנים מיובשות – שהיו עיקר בניינן של החומות הקדומות, ובכלל זה חומת לכיש – מפוררין בנקל (מכאן מסתבר שמשכו של שלב הקרקור לא עלה על ימים אחדים)³⁰. עם זאת, עצם הפעלת הכר לא היתה נוחה כלל וכלל: ידיו סבר, שהאיל – היינו המוט שבקצהו ראש המתכת החד והוא החלק הפעיל של הכר – היה תלוי בחבל המחובר לקצהו הקדמי העליון של גג הכר והיה נהדף כמטוטלת, תוך צבירת תנופה, כלפי קיר החומה שבחזיתו³¹. בהתאם לכך, היה תלוי גודל זווית הפעולה של האיל ביחסי האורך שביין זרועות המוט התלוי, כבמנוף, ומכאן נגזר רוחב החזית שבה פעל כשהכר קבוע במקומו. אם אמנם דייק האמן בתיאורי הכרים בתבליט הקרב על לכיש, ולמעלה ממחצית האיל אכן בלטה מחוץ לקר, היתה זווית הפעלתו גדולה למדי (מבחינה טכנית הדבר אפשרי: ניתן לאזן את האיל, התלוי כמנוף שאורך זרועותיו אינו שווה, על ידי הגדלת משקלה של הזרוע הקצרה, הפנימית). אולם, ברור שמתקון אשר כזה הכביד על מפעילי האיל שבתוך הכר. מצד שני, ככל שקטנה זווית הפעולה של האיל – בשל הארכתה היחסית של הזרוע הפנימית, למען נוחיותם של המפעילים – כך גבר הצורך להעתיק את הכר ממסלולו כדי

הגדלים בארץ ישראל, רק בתמר ניתן להשתמש לבנייה. כל שאר העצים העשויים לשמש לבנייה הם עצי סרק.

הנני מחזיק טובה לפרופ' משה גרינברג על שטרח וחיפש בין הפרשנים גישה דומה לשלי לאחר שהבאתיה לפניו, ומצאה אצל רבינו מיוחס בר אליהו, בפירושו על ספר דברים (ערך יחיאל מיכל כץ), ירושלים תשכ"ח: 'לא תשחית את עצה – אילני מאכל שסביב לה; כי ממנו תאכל – אלא הוי אוכל ממנו ולא תכרתנו; זה פשוט'.

בתרגום השבעים חסרות שתי המלים האחרונות. 29

השווה, לעומת זאת, הדימוי הספרותי של חומה שלא ניתן לפרצה: 'ונתתיך לעם הזה לחומת נחשת בצורה, ונלחמו אליך ולא יוכלו לך' (ירמיהו טו כ); וכיו"ב ירמיהו א יח-יט: 'ואני הנה נתתיך היום לעיר מבצר ולעמוד ברזל ולחומות נחשת על כל הארץ... ונלחמו אליך ולא יוכלו לך...'. אותו דימוי מצוי באגרתו של אבימלך מלך צור אל פרעה שנמצאה בארכיון אל-עמארנה EA 147:52-53: *atta šamšu* 'הנך השמש הזורחת עלי וחומת נחושת הזקופה למעני (כתיב: למענו)'. למקורו המצרי של דימוי זה ראה: A. Alt, 'Hic murus aheneus est', *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, LXXXVI (1933), pp. 38-48.

ידיו, המלחמה (לעיל, הערה 9), עמ' 307: הנ"ל, 'נשק, כלי נשק', אנציקלופדיה מקראית, ה, ירושלים תשכ"ח, טור 967.

להרחיב את הפירצה שבחזיתו. אם נשער, כמקובל, שעל כל סוללה הופעלו מספר כרים בעת ובעונה אחת, יסתבר שככל שהעמיקו בתוך הקטע ה'מכורסם' בחומה גִּבֶר הצורך בתיאום ביניהם וגברו קשיי הפעלתם.

להפעלת האיל נדרשו אנשים מועטים. אולם, החיפוי עליו – למן העלאת הכָּר על הסוללה ועד השלמת הפירצה בחומה, בין בשעת פעולה ובין בשעת בטלה – חייב העסקה רצופה של עשרות קשתים בכל משמרת, שכן המגינים ירו מכל הבא ביד, מאבנים וחצים ועד לפידים בוערים (בתבליט הקרב על לכיש אף נראים סולמות שבורים וחלקים בוערים של מרכבות או עגלות המושלכים מן החומה³²). סביר איפוא, שבנסיבות הללו היה לתוקפים עניין להפעיל את הכרים באינטנסיביות. הזמן האידיאלי להפעלתם היו שעות האור, שבהן יכלו העומדים בבסיס-האש שעל הסוללה לירות ביעילות. אין ספק שהמגינים לא היו מרפים ממאמציהם לפגוע בכרים גם בשעות החשיכה, שבהן יעילות החיפוי מן הסוללה פחותה (דומה שגם הפעלת הכרים בחשיכה היתה קשה ביותר). לפיכך מתבקשת השאלה אם הורדו הכרים מן הסוללה מדי ערב וחזרו והועלו בבוקר (כמובן, תוך כדי נוהל קבוע של הצבת החיפוי וגרירת הכרים); אם לא – כיצד אויבתחו בשעות החשיכה?

3. חדירת לוחמים דרך הפירצה

השפך שנתגלה בפנים החומה מול סוללת האשורים בלכיש ממחיש תופעה נוספת בלחימה על ביצורי עיר: משעמדו הנצורים על כיוונה של הסוללה הנשפכת ומשהעריכו – לפי קצב שפיכתה והתקדמותה – כי קיים חשש שתגיע עד החומה, התחילו בשפיכת סוללה 'נגדית', פנימית. נראה לפקפק באפשרות שהסוללה הפנימית נועדה למנוע, כמשקל נגד, את התמוטטות החומה מחמת כובד משקלה של הסוללה החיצונית אשר נשענה עליה. מן החתך שבחפירת הפינה הדרומית-מערבית של חומת לכיש מתברר, שגובה הסוללה החיצונית לא עלה בהרבה על גובה החלקלקה שמתחתיה, היינו שבקטע הסוללה העליון – הסמוך לחומה – היתה תוספת המשקל קטנה יחסית. סביר איפוא שחומת לכיש, שעוביה היה 5.70 מטר בקירוב, היתה מסוגלת לעמוד בתוספת הלחץ שנגרמה עם שפיכת הסוללה החיצונית. ייעודי הסוללה הפנימית הנראים לנו יותר הם: (א) תוספת עובי לחומה בקטע המקורקר (אם כי תוספת זו היתה קטנה למדי, שכן היא הלכה והצטמצמה ככל שגבהה והתקרבה אל ראש החומה); (ב) הכנת בסיס ל'עלייה/עמידה בפרץ', כפי שיבואר להלן.

רוחב הסוללה החיצונית במקום שבו היא נוגעת בחומת לכיש הוא כ־22 מטר, ולפיכך ניתן להניח שרוחבה של חזית החומה אשר נגדה הופעלו הכרים היה 15 מטר בקירוב. לאחר שמאמצי הצרים להבקיע בכריהם חזית זו לכל עוביה הוכתרו בהצלחה, אירעה אחת מן התוצאות הבאות: (א) החומה קרסה. במקרה זה קטע החומה ש'נוטרל' היה ארוך מן הקטע שהתמוטט בפועל, משום שהקטעים הסמוכים לפירצה נתערערו ולא ניתן לעמוד עליהם ולהשתמש בהם כבבסיסים לאש כלפי הפירצה שהובקעה. (ב) החומה נוקבה ונפרץ בה חור

32 ראה אוסישקין, כיבוש לכיש (לעיל, הערה 5), חטיבות III, IV; וכן שם, עמ' 101, 105. מאלף במיוחד לעניין זה הוא הכתוב בשופטים ט גג-נד, על נסיבות מותו של אבימלך בתבץ: הוא נהרג מפגיעת פלח-רכב שהשליכה עליו אשה מן החומה; והשווה גם שמואל ב יא כ-כא.

שרוחבו כמה מטרים, אולם היא הוסיפה לעמוד (בשל 'קשת' הלחץ הסטאטי שרגליה 'ניצבות' מחוץ לנקב)³³. במקרה זה נדרש מן הצרים להמשיך במאמציהם ולפרוץ דרך הסוללה הפנימית שנשענה על החומה מעברה האחר. כיוון שאנו חסרים נתונים הדרושים בשביל חישובי הסטאטיקה (כגון גובה החומה ומידת הלכידות של החומרים שמהם נבנתה), לא נוכל להכריע בין שתי האפשרויות (דומה שאף הקדמונים היו חייבים להביא בחשבון את שתייהן). בין כך ובין כך, בסיומו של שלב זה נפתחה בפני התוקפים הפירצה הדרושה לחדירה אל תוך העיר. עתה לא נותר למגינים אלא לנסות ולבלום את האויב מעל גבי הסוללה הפנימית שהוכנה מבעוד מועד בגזרת החומה שנפרצה. הזמן שנדרש לשפיכת סוללה זו היה, בדרך כלל, ממושך מזה שנדרש לקרקור החומה. מסתבר איפוא, שהוחל בשפיכת הסוללה הפנימית קודם שהועלו הכרים, היינו כבר לקראת השקת הסוללה החיצונית בחומה. קשיי הגישה בתוך השטח הבנוי לעבר הקטע המותקף ולחץ הזמן לא אפשרו לעתים לנצורים לברור את החומרים לבניית הסוללה הפנימית. הם נאלצו להטיל לתוכה מכל הבא ביד תוך שאיפה לקצר את מרחק הנשיאה ולהשלים במהירות את בנייתה, בעזרת מספר קטן ככל האפשר של סבלים. נסיבות שפיכתה של סוללה פנימית ויעודה משתקפים בדברי ירמיהו: 'כי כה אמר ה' אלהי ישראל, על בתי העיר הזאת, ועל בתי מלכי יהודה, הנתצים אל הסללות ואל החרב'³⁴. באים להלחם את הכשדים, ולמלאם את פגרי האדם, אשר הכיתי באפי ובחמתי, ואשר הסתרתי פני מהעיר הזאת, על כל רעתם' (לג ד-ה).

חוקרים רבים נוהגים לקשור לשלב הלחימה הנדון גם את הכתוב בישעיהו כב ט-יא: 'ואת בקיעי עיר דוד ראיתם כי רבו, ותקבצו את מי הברכה התחתונה. ואת בתי ירושלם ספרתם, ותתצו הבתים, לבצר החומה. ומקוה עשיתם בין החמתים, למי הברכה הישנה'³⁵. ברם, ממפעל המים המוזכר מתקבל הרושם שאין מדובר כאן באמצעים שננקטו תוך כדי הקרב על ירושלים, כי אם בפעולות הכנה, ממושכות מטבען, שבוצעו לפני בוא צבא סנחריב לירושלים³⁶ (והשווה – מבחינת רוח הדברים, שאינם אלא אינטרפרטאציה על הכתוב בספרי מלכים וישעיהו, ולא דווקא מתוך טענה שאכן התרחשו כך – לדברי הימים ב לב, ב-ה).

בקיע בחומה נקרא 'פרץ': 'לכן יהיה לכם העון הזה כפרץ נפל, נבעה בחומה נשגבה, אשר פתאם לפתע יבוא שברה', ישעיהו ל יג; 'ויהי כאשר נשמע לסנבלט וטוביה ולגשם הערבי

33 בתבליט הקרב על לכיש (ר' שרטוט חלקי, עמ' 334) מתוארים שבעה כרים המופעלים על הסוללה. האם זהו מספרם האמיתי של הכרים, או שמא אין כאן אלא פרי קומפוזיציה אמנותית שאין בה כדי ללמד על מספר הכלים שהופעלו במציאות? לשאלה זו השלכה ברורה על הערכת גודלם – ובייחוד רוחבם – של הכרים, ושל רוחב הפירצה שנוצרה בחומה.

34 בתרגומים ובפירושים החדשים ניכרת מבוכה באשר לשיעורה של הפיסקה האחרונה ולמשמעותה המדויקת. מאידך גיסא, השווה רש"י למלים 'הנתוצים אל הסללות': 'לעשות מהם סוללות, תלים שצבורים למעלה, אשר בונים בני העיר לעלות אל הסללות להלחם מהם אל הכשדים'.

35 ראה, למשל, ידין, המלחמה (לעיל, הערה 9), עמ' 314; דה'וו (לעיל, הערה 9), עמ' 276–277. לסברה כי 'בקיע' בכתוב הנידון אינו פרץ בחומה כי אם מקום לאגירת מים ראה: J. A. Emerton, 'Notes on the Text and Translation of Isaiah xxii 8–11 and lxxv 5', *Vetus Testamentum*, XXX (1980), pp. 437–446.

36 השווה, ברוח זו, נ' אביגד, העיר העליונה של ירושלים, ירושלים 1980, עמ' 55–56.

וליתר איבינו כי בניתי את החומה ולא נותר בה פרץ...'/ נחמיה ו א (לפועל 'פרץ' בהקשר לחומה השווה גם מלכים ב יד יג; משלי כה כח; נחמיה אג; ב יג; ג לה; ד א; דברי הימים ב כו ו; לב ה). התייצבות מול התוקפים המתאמצים לחדור בעד הפירצה שהובקעה בחומת העיר היא 'עמידה/עליה בפרץ'. הקשר צבאי ברור למונח זה, שמשמעותו הומחשה כאמור עם גילוי הסוללה הפנימית בלכיש, מצוי בקובלנת יחזקאל על נביאי ישראל 'הנבלים... הנבאים... מלכם': 'כשעלים בחרבות, נביאיך ישראל היו. לא עלייתם בפרצות, ותגדרו גדר על בית ישראל, לעמד במלחמה ביום ה' (יחזקאל יג ד-ה). וכיוצא בזה מתלונן הנביא על מנהיגי העם (הנביאים, הכהנים, השרים ו'עם הארץ'), אשר בעטנם העניש ה' את הארץ: 'נאבקש מהם איש גדר גדר ועמד בפרץ לפני בעד הארץ לבלתי שחתה, ולא מצאתי (יחזקאל כב ל). ובהשאלה רחוקה יותר מצינו: 'ויאמר להשמידם, לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו, להשיב חמתו מהשחית' (תהלים קו כג).

מהותה של העמידה בפרץ מקבלת תוספת הבהרה מן הביטוי 'גדר גדר' (יחזקאל יג ה; כב ל), המורה בהקשר הנידון על חסימת הפרץ על ידי הקמת מתרס (=גדר)³⁷; וכן מן הפועל 'שחת' (הבא, כאמור, בבנייני פיעל והפעיל יחד עם הביטויים שנידונו כאן, יחזקאל כב ל; תהלים קו כג). לפועל זה, בהקשר להריסת ביצורים, השווה גם ירמיהו מח יח: '...כי שדד מואב עלה בכך, שחת מבצריך'; יחזקאל כו ד: 'ושחת חמות צר והרסו מגדליה'; איכה ב ה-ח: 'היה ה' כאויב, בלע ישראל, בלע כל ארמנותיה, שחת מבצרי... הסגיר ביד אויב חומת ארמנותיה... חשב ה' להשחית חומת בת ציון... ויאבל חל וחומה יחדו אמללו'; שמואל ב כ טו: 'ויבאו ויצרו עליו באבלה בית המעכה וישפכו סללה אל העיר ותעמד בחל וכל העם אשר את יואב משחיתם להפיל החומה'.

משנפרץ הפרץ נחפזו שני הצדדים: הללו לחדור דרכו לתוך העיר³⁸, והללו לחסמו. הלחימה בשלב זה היתה פנים-אל-פנים, כאשר אף צד אינו מסוגל להפעיל חיפוי של ממש. ההכרעה היתה תלויה, במידה רבה, באומץ לבם של הלוחמים ובמיומנותם. בשעה קשה זו נדרש ממנהיגי המתגוננים לעלות ולסחוף אחרים עמם, על ידי דוגמה אישית, אל הפרץ שבתומה במאמץ אחרון מול לחץ האויב.

לכאורה, יש לתמוה על כדאיות השקעתו של מאמץ כה רב בשפיכת הסוללה ה'נגדית', לשם ניצולו לאחר השלמת השלב המכריע של הבקעת החומה. אולם אם נזכור כי הזמן היה גורם מכריע בשיקולי התוקפים והמתגוננים במלחמות האימפריאליות³⁹, ניווכח כי משנתבררה לתוקפים נחישות החלטתם של המתגוננים להמשיך במאבק, נפתח סיכוי למשא-ומתן שבו יכלו המתגוננים לקוות לתנאים נוחים מאלה שנשקפו להם במקרה של נפילת עירם בידי אויב⁴⁰.

37 לתופעה זו השווה, למשל, יוסף בן-מתתיהו, מלחמת היהודים, ג ז כג-כט (הקרב על יודפת). לצירוף 'גדר פרץ' במשמעות שיקום קירות שהתמוטטו – לאו דווקא בהקשר צבאי – השווה גם עמוס ט יא; ישעיהו נח יב; וכי"ב 'פרץ גדר' – אף הוא שלא בהקשר צבאי – ישעיהו ה; קהלת י ח.

38 השווה, למשל, מלחמת היהודים ד ז (הקרב על גמלא).

39 עיין אפעל (לעיל, הערה 4), עמ' 96–104.

40 לניהול משא-ומתן לאחר פריצת החומה, אך לפני השלמת כיבושה של העיר, השווה מלחמת היהודים ה ט ב-ג; ו ו ב (הקרב על ירושלים).

החברה ההיסטורית הישראלית

אסיפה כללית

אסיפה כללית של החברה ההיסטורית הישראלית תתקיים בעת הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות – יום שני, י"ח במנחם אב, תשמ"ה (5.8.85), בשעה 15.00, בחדר 2713 (גוש 7 – מדעי הרוח), בקמפוס האוניברסיטה העברית בהר־הצופים.

★

THE HISTORICAL SOCIETY OF ISRAEL

General Assembly

The General Assembly of the Historical Society of Israel will take place during the 9th World Congress of Jewish Studies, on Monday, August 5, 1985 at 3.00 p.m. at The Hebrew University, Mount Scopus Campus, room 2713 (Wing 7 – Faculty of humanities).